

„E győztest a halál nem győzte le,
Él ő a hírben most is, bár nem él.”¹

„De a keresztyén halhatatlanság elégségsége
meghiúsít minden földi dicsőséget.”²

Láncos Eszter

ADONIS MINT SÍREMLÉK SHAKESPEARE VENUS ÉS ADONIS CÍMŰ KÖLTEMÉNYÉBEN

Tanulmányom a képek irányából, az ikonográfia-ikonológia módszerével közelít Shakespeare *Venus és Adonis* című költeményéhez, megfigyelésének fókuszában pedig a címadó szereplőknek a hírnévhez és a halál utáni emlékezethez való viszonyulása áll, amely nézetem szerint meghatározza a szerelemről alkotott elképzeléseiket is. A posztumusz emlékezetről történő gondolkodás változásokon esett át a kora újkori Angliában, ahol a humanizmus és a protestantizmus közel egyidőben jelent meg. E változások nyomai Shakespeare *Venus és Adonis*ában is tetten érhetők. A szerelem, a halál és az emlékezet szép, ám tág témáinak összefüggéseit a költemény egy meghatározott szöveghelyéből kiindulva fogom felfejteni, amely a következő:

„Fúj, élettelen képmás, rideg, érzéketlen kő,
Kipingált idol, tompa, halott kép,
Szobor, mely csak a szemnek elég
Férfi-szerű, de nem asszony szülte.”³

1 SHAKESPEARE, William: *III. Richárd*, III.1., ford. Szigligeti Ede.

2 BROWNE, Sir Thomas: *Religio Medici* (1635), London, Sampson Low, Son, and Marston, 1869, in The Project Gutenberg EBook of *Religio Medici*, *Hydriotaphia*, and the Letter to a Friend, [EBook #586], Produced by Henry Flower and Judith Boss, Omaha, Nebraska, 2019. 11. 11. URL: <https://www.gutenberg.org/files/586/586-h/586-h.htm> Utolsó letöltés: 2025. 04. 01.

3 „Fie, lifeless picture, cold and senseless stone, / Well-painted idol, image dull and dead, / Statue contenting but the eye alone, / Thing like a man, but of no woman bred.” A Shakespeare költeményéből közölt magyar nyelvű idézetek saját nyersfordításaim. Lőrinczy [Lehr] Zsigmond régies nyelvezetű, rímekre

Venus istennő szavai ezek a gyönyörű Adonishoz, amelyeket afeletti elkeseredésben mond, hogy szépsége és nyilvánvaló rámenőssége ellenére az ifjú nem csupán érzéketlen marad iránta, de türelmetlenül várja, hogy útjára bocsájtásák, és csatlakozhasson vadászó társaihoz. Az idézett sorokból kontextusukból kiragadva is megállapítható, hogy a beszélő felfokozott érzelmi állapotban van, és hogy közlendője nyomatékosításához erős asszociációkat keltő képeket használ. Hogyan értelmezhetjük az istennő által használt „képeket,” és mennyiben nagyobb a jelentőségük, mint bármely más, szerelmesek civódása közben használt kifejezéseknek? Kapcsolódnak-e, s ha igen, miként a halál és emlékezet témájához? A következőkben ezekre a kérdésekre keresem a választ.

A húzódozó Adonis

Első lépésként azt szükséges megvizsgálnunk, milyen események előzik meg a fent idézett sorokat, és milyen szituációban hangzanak el Venus szavai. Amint azt látni fogjuk, a szereplők közti alapkonfliktus már az első versszakból kiolvasható, amelyben először tekintünk rá a pásztori tájra:

„Amint a nap bíborszín arcával
Végső búcsút vett a zokogó reggeltől,
Rózsás arcú Adonis vadúzóba sietett;
A vadászatot szerette, de a szerelmet gúnyig nevette.
A szerelmes Venus fűgén hozzá siet,
S mint merész kérő, udvarolni kezd.”⁴

Venus tehát az éppen vadászó Adonist állítja meg, és ebben a szituációban kezd udvarolni neki. Mondandóját az ifjú szépségének dicséretével kezdi: „Háromszor szebb nálam,” „A mezők legfőbb virága, összehasonlíthatatlanul édes.”⁵ Majd megpróbálja rábeszélni, hogy leszálljon a lováról, a fűben adott édes csókokkal kecsegtetve, sőt a vágytól türelmetlenül le is rántja a nyeregéből, és egy mozdulattal tulajdonképpen a hóna alá csapja, amit Adonis érthető módon döbbséggel megvetéssel fogad, és el is vörösödik e furcsa helyzetben.⁶

Venus tehát távolról sem tartja magát a hagyományosan rá osztott nemi szerephez az udvarlási koreográfiában, és így, a gyakran épp a vadászat metafora segítségével megjelenített játékban az űző, és nem az elejtett zsákmány szerepét veszi fel. Ez kívülről

figyelő fordításával szemben itt minden esetben a tartalmi hűséget tartottam szem előtt. A sorszámkok az angol nyelvű kritikai kiadás sorszámaikat jelölik, amely a következő: SHAKESPEARE, William: *Venus and Adonis*, in Shrank, CATHY – LYNE, Raphael (eds.): *The Complete Poems of Shakespeare*, London – New York, Routledge, 2018, 211–214 sorok.

4 „Even as the sun with purple-coloured face / Had ta'en his last leave of the weeping morn, / Rose-cheeked Adonis hied him to the chase; / Hunting he loved, but love he laughed to scorn. / Sick-thoughted Venus makes amain unto him, / And like a bold-faced suitor 'gins to woo him.” SHAKESPEARE: *Venus and Adonis*, 1–6 sorok.

5 Uo., 7–9.

6 Uo., 17–18, 29–36.

figyelve meglehetősen komikus, Adonis számára viszont dühítő, amelyet kifejezésre is juttat: „megvetően mosolyog”, elfordul és „rákacsint” az istennőre.⁷ Biztatás és hízélgés nem hatja meg, inkább türelmetlen udvariatlanságok sorával próbál szabadulni az ölelésből. „Fúj, ne többet a szerelemről!” – mondja, „Mennem kell!”⁸ „Add a kezem”, „Engedd el, és engedj el!”⁹ Mikor a lova is elszabadul egy kancát követve, végképp elveszti a türelmét, és kifakad: „A lovam elment, / S a te hibád, hogy így történt!”¹⁰ Venus azonban fáradhatatlanul tovább udvarol, s Adonis tovább szégyenkezik emiatt.¹¹ A költemény egy helyütt összegzi is a konfliktust: „Figyeld, hogy ő választhat mást, Venus viszont csak szeretni tud.”¹² Az istennő változatos érvekkel próbálkozik: inti az ifjút, hogy a szépséget nem szabad elvesztegetni,¹³ mesél Mars istenhez fűződő viszonyáról,¹⁴ majd meggyanúsítja Adonist, hogy csupán önmagát szereti, mint Narcissus.¹⁵ Azt is felveti, hogy a természet rendje ellen való, ha az életet nem adja tovább, s nem nemz utódokat.¹⁶

Amikor kétszáz sornyi huzavona után az istennő ismét csókot kér,¹⁷ Adonis nem is válaszol, sőt, úgy tűnik, érzéketlen és passzív marad, mert ez az a pillanat, amikor Venus felkiált: „Fúj, élettelen képmás, rideg, érzéketlen kő!” Elkeseredése átélhető: Adonis viselkedése nem hasonlítható sem egy úrnőjét szolgálni kívánó lovagéhoz, de egy csábítani akaró szerelmeséhez sem. Az ifjú reakciói egyrészt komikusak, másrészt modortalanok, s a költemény befogadónak nagy része számára érthetetlenek. Adonis magatartása így, nem meglepő módon, évszázadok óta nevetség tárgya, és többnyire ennek szellemében próbálták olvasók és a kritikusok változatos módokon megmagyarázni az istennő felé mutatott viselkedését. Ennek a véleményáramlatnak az egyik legjobb összefoglalóját talán Cantelupe tanulmányában olvashatjuk, amely frappánsan, ám nem túl hízélgő módon úgy fogalmaz, hogy Adonis „nevetséges naivitást és bosszantó prűdériát manifesztál, amelyek a szerelemhez és a szex iránti gyakorlatilag teljes érdektelenséghez és tudatlansághoz társulnak”.¹⁸ Shakespeare művészete azonban sokrétűbb és árnyaltabb annál, hogy költeménye egyik főszereplőjét ehhez hasonló leegyszerűsítő összegzésekkel teljes mértékben le lehetne írni. Nézetem szerint aki figyelmesen szemléli és hallgatja Adonist, az az erotikus és komikus szölamok mögött egy félelemkeltőbb, mégis a maga-

7 Uo., 291, 90.

8 Uo., 185–186.

9 Uo., 373, 379.

10 Uo., 380–381.

11 Uo., 49.

12 Uo., 79.

13 Uo., 130.

14 Uo., 97–114.

15 Uo., 157–162.

16 Uo., 169–174.

17 Uo., 209.

18 „[Adonis is] manifesting the ridiculous naivete and annoying priggishness that accompany virtually complete disinterest in and ignorance of love and sex” (Saját fordítás). CANTELUPE, Eugene B.: An Iconographical Interpretation of Venus and Adonis, Shakespeare's Ovidian Comedy, *Shakespeare Quarterly*, Volume 14, 1963/2, 141–151, 145.

sabb szférákban megszólaló dallamot is hallhat. Hogy ennek üzenetét megérthessük, érdemes megvizsgálnunk, Adonis mivel indokolja saját hozzáállását.

Venus szóáradatához képest Adonis keveset beszél. Amikor szól, saját fiatalságára és tapasztalatlanságára hivatkozik.¹⁹ A valódi, tiszta szerelem és a buja vágy közti különbségről is említést tesz, amelyek közül, úgy gondolja, inkább az utóbbival rokonítható Venus udvarlása.²⁰ Legfőbb érve azonban a következő: „A szerelmet nem ismerem... és nem is fogom, / hacsak nem egy vadkan az, mert akkor üldözőbe veszem.”²¹ Majd amikor nem sokkal később az istennő megkérdezi, láthatja-e másnap, nemet mond, hiszen a barátaival megy vadkanra vadászni.²² „A vadkan!» – kiáltja [ti. az istennő] – miközben hirtelen elsápad... remeg meséje hallatán.”²³ Kérleli is Adonist, ne menjen a fenevad ellen. „Amikor a vadkant megnevezted... Féltettem szerencsédet, és tagjaim remegtek”²⁴ – mondja. „Halálotat jövendölöm, élő bánatom, / Ha holnap a vaddisznóval találkozol.”²⁵ Látva az ifjú eltökéltségét, miszerint mindenképp vadászni megy, kevésbé veszélyes prédaállatokat javasol: a nyulat, az őzet, a rókát.²⁶ Mint mondja, „a vadkan, az a véres fenevad / Amely nem ismer szánalmat, és mégis heves;”²⁷ „bűzös, zord, sün-orrú... lesütött szeme egyre csak sírhelyet keres.”²⁸ Majd ismét megpróbálja lebeszélni Adonist: „Feküdj nyugodtan, és hallj még többet is... Hogy megutáltathassam veled a vadkan vadászát.”²⁹ Nem állítható, hogy ne végezne alapos munkát. Ijesztget, kérlel, s maga is ijedezik. Ám mindhiába: az ifjú hajthatatlan. „Engem – kiáltja – várnak a barátaim!”³⁰ Hamarosan el is tűnik az erdőben, és legközelebb már csak akkor látjuk viszont, amikor a szerelme életéért rettegő, s őt kereső Venus végül „siettében balszerencséjére megpillantja / az aljas vadkan hódítását szépséges örömen”,³¹ azaz észreveszi Adonis vérbefagyott holttestét. Adonis tehát vadászni akar, mégpedig nem akármire, hanem vaddisznóra, hiába próbálja Venus lebeszélni a veszélyes fenevadról. Mivel magyarázható mindez? Hogyan értelmezhető a vadkanvadászat mint szimbolikus cselekvés a kora újkori Anglia kulturális és társadalmi jelenségeinek tükrében?

19 „Measure my strangeness with my unripe years,” SHAKESPEARE: i. m., 524.

20 Uo., 793–810.

21 „I know not love,’ quoth he, ‘nor will not know it, / Unless it be a boar, and then I chase it,” Uo., 409–410.

22 „He tells her ‘No’: tomorrow he intends / To hunt the boar with certain of his friends.” Uo., 587–588.

23 „‘The boar!’, quoth she, whereat a sudden pale, / Like lawn being spread upon the blushing rose, / Usurps her cheek; she trembles at his tale,” Uo., 598–600.

24 „When thou didst name the boar, not to dissemble, I feared thy fortune, and my joints did tremble,” Uo., 641–642.

25 „I prophesy thy death, my living sorrow, / If thou encounter with the boar tomorrow.” Uo., 671–672.

26 „Uncouple at the timorous flying hare, / Or at the fox which lives by subtlety, / Or at the roe which no encounter dare”, Uo., 674–676.

27 „the boar, that bloody beast, / Which knows no pity, but is still severe.” Uo., 999–1000.

28 „this foul, grim, and urchin-snouted boar, / Whose downward eye still looketh for a grave” Uo., 1105–1106.

29 „Lie quietly, and hear a little more... To make thee hate the hunting of the boar” Uo., 709–711.

30 „I am,’ quoth he, ‘expected of my friends” Uo., 718.

31 Uo., 1029–1030.

Vadkanvadászat

A vadkanvadászat költeménybeli ikonográfiájának kibontásához első lépésként vizsgáljuk meg ismét a *Venus és Adonis* kezdősorait:

„Amint a nap bíborszín arcával
Végső búcsút vett a zokogó reggeltől,
Rózsás arcú Adonis vadűzőbe sietett;”³²

Korábban láthattuk, hogy Adonis csupán az istennő hosszas szerelmes ostroma után mondja ki, hogy számára a vadászat az igaz szerelem,³³ azonban a tény az olvasó számára már a költemény kezdősorából kiolvasható. Másodszor is megvizsgálva az idézett részt arra érdemes odafigyelnünk, hogy bár Shakespeare közvetlen forrása Ovidius *Átváltozások* című művének tizedik könyve volt, a *Venus és Adonis* kezdősorai sokkal inkább az *Odüsszeia* XIX. énekében található Parnasszosz-hegyi vadkanvadászat elejét visszhangozzák, amely Devecseri Gábor fordításában a következő:

„Majd hogy a rózsásujjú Hajnal kélt ki a ködből,
elementek vadat űzni, kutyáik is, ők maguk is már,
Autolükosz fiai: s velük indult fényes Odüsszeusz.”³⁴

A Parnasszosz-hegyi vadkanvadászat ikonikus esemény, hiszen az *Odüsszeiában* ez az egyetlen alkalom, amely során még a leleményes Odüsszeusz is súlyosan megsebesül. Hollingworth, aki ugyanennek a homéroszi passzusnak egy hosszabb változatát idézi a vadkanvadászat szimbolizmusáról szóló tanulmánya elején, kiemeli, hogy Homérosz műve egyben arra is bizonyíték, hogy ez a tradíció már a hősök korában, azaz a Kr. e. 13–10. században is fontos része volt a görög kultúrának.³⁵ Majd, folytatja, amikor Odüsszeusz véres sebével megáll a legyőzött vadkan fölött, akkor tudható, hogy a préda veszélyességét tekintve egyrészt örülhet megőrzött életének, másrészt viszont vadkanvadászként tartós dicsőségre tett szert. Végül hozzáteszi, hogy a „mitikus vadász” ezen ábrázolása terjedt aztán el a Földközi-tenger környéki kultúrákban.³⁶ Anderson ugyancsak a Parnasszosz-hegyi vadkan elejtésének eseményéből idéz az ókori vadászatot bemutató könyvének legelején,³⁷ és kiemeli, hogy a homéroszi eposzokban, bátorságukat bizonyítandó, a hősök sohasem oroszlánok, hanem vadkanok ellen harcoltak,

32 „Even as the sun with purple-coloured face / Had ta'en his last leave of the weeping morn, / Rose-cheeked Adonis hied him to the chase” Uo., 1–3.

33 Uo., 409–410.

34 HOMÉROSZ: *Odüsszeia*, XIX. ének, ford. Devecseri Gábor, 428–430 sorok, Magyar Elektronikus Könyvtár, URL: <http://mek.niif.hu/00400/00408/html/02.htm#19> Utolsó letöltés: 2025. 04. 01.

35 HOLLINGWORTH, Cole S.: *A Dangerous Game: Boar Hunting Symbolism from the Ancient Greeks to Romans*, Eau Claire, McIntyre Library, University of Wisconsin – Eau Claire, 2018, 3.

36 Uo., 5.

37 ANDERSON, John Kinloch: *Hunting in the Ancient World*, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 1985, 1.

bár az oroszlán, csakúgy mint a vadkan, a hősiességet és a bátorságot szimbolizálta.³⁸ A vadkan elejtése azonban nem csupán a szimbolikus történetek alapján, elméleti megfontolásokból lett a bátorság jelképe. Az állat éles, sörtés háta, erős fizikuma és agyara azonnali és halálos sebeket tudott ejteni, ez volt minden évszázad vadászának a személyes tapasztalata, amely élön tartotta a szimbolikus történeteket. Nem véletlen, hogy a görög mitológia egyik legismertebb története a kalüdóni vadkanvadászat, amely során az Artemis által bosszúból Kalüdónia földjére szabadított vadkant először az az Atalanta sebesíti meg, akinek története egyazon könyvben szerepel Adonisével az *Átváltozások*-ban. De hasonlóképp ikonikus a másik jól ismert történet, Héraklész negyedik munkája is, amely során a hős az Árkádia lakóit rettegésben tartó erümanthoszi vadkant ejtette foglyul, s ezzel kivívta magának a helyet az istenek között.

A *Venus és Adonis* első soraiban a Parnasszosz-hegyi vadászatra való utalás aligha lehet véletlen, hiszen Shakespeare Adonisa az ovidiusi ifjúétól eltérő babérokra tör. Myrrha gyönyörű fia Ovidiusnál nem vonakodik az istennőtől,³⁹ aki arra inti Adonist, hogy ha vadkannal találkozna, inkább fusson el.⁴⁰ Az *Átváltozások* ifjú vadásza, aki a szövegből következtetve könnyebb prédákra vadászik, csupán véletlenségből felvert vadkannal találkozik, amely elől, miután hirtelen oldalról megszúrja, megpróbál elmenekülni. A felbőszült fenevad azonban „a futóra, a menhely után kutatóra / támad, s ágyékába fogát mélyen belevágja”.⁴¹ Ovidius Adonisa tehát vadászik, de éppúgy hódol a szerelemnek is, és megelégedne kisebb prédaállatok elejtésével. A Venusszal való szerelmi kapcsolatot a vadászat kedvéért kompromisszum nélkül elutasító shakespeare-i Adonis, aki szándékosan a legveszélyesebb vadat keresi, vízióját tekintve tehát nem ovidiusi örökség, hanem a hősi ideál tradíciójához csatlakozik.

Adonis legelső ismert irodalmi említése a Kr. e. 6. századból maradt ránk, egy Szapphó-törödékből, amely az elhunyt Adonist siratja.⁴² Kultusza azonban még régebbi, hiszen föníciai vonatkozásai is vannak. Ez mindössze abból a szempontból fontos számunkra, hogy a történet gazdagon hordozza korábbi korok kulturális előzményeit és azok képeit. Az ógörög kultúrában a vadkanvadászat, azon kívül, hogy a bátorság és a hősiesség szimbolikus megjelenítője volt, a serdülőkorú fiúk férfivá nevelésének is fontos részét képezte. Burkert három fázisra osztja az ókori görög beavatási szertartásokat, köztük az ifjak felnőtté válását szabályozó, jól elkülöníthető időszakokat

38 Uo., 4.

39 „Gyepen ül, s mellette az ifjú / hátrahajolva, nyakát támasztva ölébe, tekint rá; / s ő szól, csókjaival meg-megszaggatva beszédét,” OVIDIUS, Publius Naso: *Átváltozások*, X. könyv, ford. DEVECSERI Gábor, 547–559, Magyar Elektronikus Könyvtár, URL: <https://mek.oszk.hu/03600/03690/03690.htm> Utolsó letöltés: 2025. 04. 01.

40 „Légy bátor’ szól ’a futókkal / szemben: nem biztonságos, ha merészre merész vagy. Tartózkodj attól, fiú, hogy – káromra – szilaj légy; / Vadra, minek fegyvert természet adott, sose támadj” Uo., 543–546.

41 Uo., 714–715.

42 „Meghal a kedves Adónisz, már mit tehetünk, Küthereia? / – Hantoljátok el őt, megszagatva ruhátokat!” SZAPPHÓ: Egyéb töredékek, ford. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, in SZEPESSY Tibor (szerk.): *Görög költők antológiája*, Budapest, Typotex Kiadó, 2007, 85. URL: <http://mek-oszk.uz.ua/07000/07081/07081.pdf> Utolsó letöltés: 2025. 04. 01.

is: „a szeparáció, a közbülső állapot és végül a reintegráció”.⁴³ A szeparáció fázisában a serdülőkorú fiúk kortársaikkal közösen, a családjuktól elkülönítve nevelkedtek, és képzésükben kiemelten fontos volt a vadászat fortélyainak elsajátítása, elsősorban a katonai szolgálatra való felkészülés részeként. Az athéni fiatal férfiak életüknek ebben a szakaszában a közeli Pireusz katonai táboraiiban éltek, és még a családalapítás előtt álltak.⁴⁴ A Kr. e. 5. századi katona, filozófus és történetíró Xenophon *A vadászatról* című művében egyenesen felszólítja az ifjakat, hogy ne becsüljék alá mindazt, amit a vadászból tanulhatnak, mivel az ott szerzett tudás által lesznek a háborúskodásban is nagyok.⁴⁵ A gyors reagálást, a fegyverhasználatot, valamint a bátorság növelését és a társakkal való együttműködést mind begyakorolhatták az ifjak a prédaállatok becserkészése közben, amelyek közül a legnagyobb dicsőséget a vadkan elejtése jelentette. Tehát amikor Adonis azt mondja, hogy nem ismer más szerelmet, mint a vadkan irántit, amikor felkiált, hogy „várnak a barátaim!”,⁴⁶ akkor az nem annyira a Centelupe és mások által naivitásnak és prűderiának tartott viselkedésről tesz tanúbizonyságot, mint inkább arról, hogy eleget akar tenni állapotbeli kötelességeinek, hiszen éppen abban a korban van, amikor bizonyítania kell: méltó arra, hogy a férfitársadalom befogadja. Az ifjúból, aki „a mezők legszebb virága, összehasonlíthatatlanul édes”, sőt, „bájosabb, mint egy férfi”,⁴⁷ (azaz nem teljesen férfi még), megbecsült férfitvá, harcossá akar válni.

Hatalmasat ugorva az időben, ám közben nem megelégedve az évszázadokról, amelyek során a vadkanvadászat a funerális művészet fontos elemévé vált, s így síron és megemlékező költeményekben is megjelent, eljuthatunk Castiglionehoz, aki Xenophon után egy évezreddel a következőket írta *Az udvari ember* című művében: a vadászat „az egyik legfontosabb” olyan tevékenység, amely a nemesember taktikai képességeit fejleszti, mivel „valamelyest hasonlít a háborúzáshoz”.⁴⁸ *Az udvari ember* nem csupán hazájában, Itáliában, de az Erzsébet-kori Angliában is alpműnek számított az udvari szolgálatra készülő nemesek körében. Castiglione kijelentésében a vadászat legfőbb értéke abban áll, hogy az ott szerzett rutin segíti a háborúban való későbbi helytállást. A háborúban szerzett dicsőség pedig a 16. századi Angliában is az egyik legfőbb erénynek számított; nem volt elismerésre méltóbb halál egy férfi számára, mint az, amely a csatamezőn érte utol.⁴⁹ A cheltenhami iskolamester, Christopher Ocland által írt, majd 1580-ban nyomtatásban is megjelent latin nyelvű szöveggyűjteményből

43 BURKERT, Walter: *Greek Religion, Archaic and Classical*, Oxford, Wiley–Blackwell, 2013, 367.

44 Uo.

45 XENOPHON: On Hunting, in MARCHANT, E. C. – BOWERSOCK, G. W. (eds., transl.): *Xenophon in Seven Volumes*, Volume 7., Cambridge, MA – London, Harvard University Press – William Heinemann, Ltd., 1925, URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Xen.+Hunt.+1&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0210> Utolsó letöltés: 2025. 04. 01.

46 SHAKESPEARE: i. m., 718.

47 Uo., 9–10.

48 CASTIGLIONE, Baldassare: *Az udvari ember*, ford. VÍGH Éva, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008, 40.

49 KEITH, Thomas: *The Ends of Life: Roads to Fulfilment in Early Modern England*, New York, Oxford University Press, 2009, 53.

is ez rajzolódik ki. Az *Anglorum Praelia* az 1327. és 1558. évek közötti időszak legdicsebb angol csatáit ismerteti. A mű nem csupán azért érdekes számunkra, mert írója a felnövekvőben lévő ifjak számára a vitézi, harcos műltről szóló történeteket tartotta a legmegfelelőbbnek, hanem azért is, mert két évvel később, a könyv második kiadásához már Erzsébet királynő Titkos Tanácsának, a Privy Councilnak az ajánlólevelét is csatolták. A levél Ocland könyvét nevezi meg az iskolások számára ajánlatos olvasmánynak, mondván, inkább ilyen szövegekkel okítsák a tanulókat, mintsem egyes „pogány költők” (utalva itt leginkább Ovidiusra) műveivel, ahogy azt rendszerint szokás.⁵⁰ A mű Erzsébet atyjáról, VIII. Henrikről is külön fejezetben szól, úgy mutatva be az uralkodót, mint aki már kislelként is harcos természetű volt, így aztán nem is csoda, hogy olyan férfi vált belőle, aki szép volt, magas és erős, ám emellett a keresztényi irgalmasságot is gyakorolta. Ez a testileg és lelkileg ilyen szerencsés adottságokkal megáldott férfi pedig „vad háborúkat indított, és nyílt csatában ostromozta a kegyetlen franciákat”.⁵¹ A kora újkori Angliában tehát az egyéb életutak mellett még mindig a harci bátorság cselekedetei által kijelölt életút volt az egyik legcélravezetőbb egy férfi számára, aki megbecsülésre és társadalmi felemelkedésre vágyott. Hasonlóképp gondolta a skót származású James Cleland is, aki 1607-ben a nemes ifjak neveléséről szóló könyvének „A hősiességről” szóló fejezetében úgy fogalmazott, hogy „[m]ert noha egy fiatal nemesember soha nem lehet ennyire tanult művészetekben és tudományokban, és tökéletes minden gyakorlatban, e nélkül az erény nélkül [ti. a vitézség] mégsem méltó arra, hogy megbecsüljék”.⁵² A Cleland könyvével nagyjából egyidőben írt és játszott *Coriolanus*-ban pedig Cominius így szól: „Úgy tartják / A vitézség a legfőbb erény és / Leginkább emeli birtokosa méltóságát.”⁵³

A Tudor-kori Angliában tehát, noha az ország elsősorban gazdálkodással és kereskedelemmel biztosította stabilitását, a római és görög hősoktól, valamint a középkori lovagoktól örökölt hősiesség eszméje továbbra is meghatározó fokmérője maradt egy férfi, különösen egy nemesember megítélésének.⁵⁴ Keith úgy fogalmaz, hogy „még a legbékésebb tizenhatodik századi földbirtokos is úgy tekintett magára, mint aki a neveltetése részét képező klasszikus eposzok és lovagi legendák vérszomjas hőseivel áll rokonságban”.⁵⁵ William Gouge lelkész pedig a 17. század elején a *Gods Three Arrowes* című művében amellet érvel, hogy „[h]a egy katona a csatamezőn hal meg jó ügyért,

50 SUTTON, Dana F.: Introduction, in OCLAND, Christopher: *Anglorum Praelia*, (1580), A Hypertext Critical Edition, Irvine, The University of California – The Philological Museum, 2007. 07. 16., §1. URL: <https://philological.cal.bham.ac.uk/ocland2/intro.html> Utolsó letöltés: 2025. 04. 01.

51 OCLAND: i. m., Book II, §1. (Saját fordítás.)

52 CLELAND, James: *The Institution of a Young Noble Man*, Oxford, 1607, 230. (Saját fordítás.) URL: https://archive.org/details/bim_early-english-books-1475-1640_-or-the-insti_cleland-james_1607/page/230/mode/2up?view=theater Utolsó letöltés: 2025. 04. 01.

53 SHAKESPEARE, William: *Coriolanus*, II.ii., “It is held / That valour is the chiefest virtue and / Most dignifies the haver”.

54 KEITH: i. m., 44.

55 Uo., 45.

az olyan, mintha egy prédikátor a szószéken hal meg”.⁵⁶ A csatában mutatott vitézség tehát a kor minden politikai, gazdasági és hitbéli változása ellenére becsülendő maradt. Emellett a kardvívásban, lovaglásban való jártasság és a harciasságra nevelés praktikus szempontból is kiemelten fontos elemei maradtak a felsőbb osztályokhoz tartozó ifjak képzésének, egészen az I. Károly bukását követő időszakig, amikor is hivatásos hadsereget állítottak fel.⁵⁷ Ám a hősiességet ünnep, verseny és látványosságok keretében dicsőítő lovagi tornák is az udvari látványosságok rendszeres eseményei maradtak, egészen 1625-ig.⁵⁸ Erre is találunk utalást a *Venus és Adonis*-ban, ám természetesen a szerelmi hódítás metaforájaként alkalmazva.⁵⁹ Egy Tudor- és Jakab-kori gentleman és udvaronc tehát stabilan manőverezett a lovával, és egyúttal értett a kardforgatáshoz. Keith azonban kiemeli, hogy az angol egyetemek nem helyeztek hangsúlyt ezek oktatására, ezért sok fiatal nemes Franciaországba vagy Itáliába utazott, hogy ott sajátíthassa el a legfontosabb fortélyokat,⁶⁰ sőt, egyes nemes ifjak önként vettek részt külhoni háborúkban.

Az eddig ismertettett erények és készségek szemléltetésére szó szerint élő példa is létezett, mégpedig az Erzsébet-kor *par excellence* udvaronca, diplomatája és ünnepelt költője, Sir Philip Sidney személyében. Sidney személye köré tragikus halála után komoly hőskultusz formálódott, hiszen azon értékeket testesítette meg, amelyeket I. Erzsébet Angliájában a legdicséretreméltóbbnak tartott a 16. század utolsó évtizedeiben, azaz a *Venus és Adonis* keletkezésekor.⁶¹ Mivel a Sidney-ről való megemlékezések közt több olyat is találunk, amelyek tematikájukban és szimbolikájukban kapcsolódnak a *Venus és Adonis*-hoz, a következőkben röviden kitérek a Sidney-t övező hőskultusz kialakulásának okaira és a legfontosabb megemlékezések számunkra releváns mozzanataira.

A hős és emlékezete

Sidney hű protestáns volt, hitének aktív védelmezője. Oxfordban megalapozott humanista műveltségét európai utazásai során kardvívó és lovas tudása fejlesztésével, valamint a latin mellett olasz és francia tudásának tökéletesítésével egészítette ki. Szonettciklusa, az *Astrophil és Stella* pedig „nagykorúsította” a reneszánsz angol költészetet.⁶² Ezek mellett az udvari bajvívásoknak is rendszeres és hírneves résztvevője volt, így amikor 1585-ben a királynő úgy döntött, segítséget nyújt a hollandoknak a spanyolok elleni küzdelemben, Sidney is feladatot kapott, és Vlissingen (Flushing) városának kormány-

56 „For a souldier to die in the field in a good cause, it is as for a Preacher to die in a pulpit” (Saját fordítás). GOUGE, William: *Gods Three Arrowe, Plague, Famine, Sword*, London, 1631, 217, §19. *Early English Books Online*, University of Michigan Library Digital Collections, URL: <https://name.umdl.umich.edu/A01974.0001.001> Utolsó letöltés: 2025. 02. 18.

57 KEITH: i. m., 50.

58 Uo., 54.

59 „Now is she in the very lists of love, / Her champion mounted for the hot encounter” SHAKESPEARE: i. m., 595–596.

60 KEITH: i. m., 50.

61 Shakespeare *Venus and Adonis* című költeménye 1593-ban jelent meg először nyomtatásban.

62 RINGLER, William Andrew: Sir Philip Sidney, *Britannica*, URL: <https://www.britannica.com/biography/Philip-Sidney> Utolsó letöltés: 2025. 04. 01.

zója lett. A harminckét éves Sidney számára a korban fontos hősiesség, bátorság és becsületesség nem csupán megéneklendő hangzatos eszmék voltak, hanem megvalósítandó programok. Kormányzósága első évének végén, 1586 novemberében önkéntesen jelentkezett egy spanyolok elleni titkos katonai akcióba. A hagyomány szerint, amikor meglátta, hogy az egyik alacsonyabb sorból származó katonája lábvért nélkül harcol, levette a sajátját, hogy egyenlő esélyekkel harcolhassanak. Végül ez okozta vesztét, a combjába lőtt sebet kapott, és sérüléseibe néhány napon belül bele is halt. A Szent Pál székesegyházban temették el, kivételesen magas rangú nemeseknek járó ceremónia közepette.

Sidney tehát minden szempontból dicsőre méltó életet élt, 17. századi mértékkel mérve mindenképp. Hű volt elveihez és hitéhez, művelt volt, alkotott, bátor volt, és harcolt is azért, amiben hitt. Kortársai pedig tisztában voltak az ókoriak bölcsességével, miszerint „a név halhatatlansága... nem családtagokat, papokat, kolostorokat vagy jócselekedeteket kíván, hanem énekeseket, költőket és történészeket... Tudatában voltak a ténynek, hogy a világi hírnév az utókor társadalmi emlékezetével jár.”⁶³ Sidney legendás emlékezetének megőrzésére kiemelkedően magasszámú irodalmi mű íródott. A Sidney és Balassi recepcióját összehasonlító tanulmányában Szőnyi György Endre pontos számadatokkal is szolgál erre vonatkozólag: „öt szemtanú-beszámoló... nyolc további krónika jellegű eseménytörténet; 270 latin gyászvers... tíz angol nyelvű gyászvers”, továbbá „207 nyomtatásban megjelent allúzió, mely Sidney halála és 1625. között jelent meg”.⁶⁴ Az angol nyelvű gyászversek között találjuk Sir Walter Raleigh „Epitaph on Sir Philip Sidney” (Sir Philip Sidney sírfelirata)⁶⁵ című költeményét, amely az elhunyt erényéről, tudásáról, bölcsességéről, valamint becsületéről és vitézségéről is szól, mondván, ez utóbbiak szólították harcba, s ezek biztosítottak számára hosszan tartó hírnevet. Majd összegzésként kijelenti, hogy mindezért az örökké tartó, dicső hírnévért „csupán” fiatal éveit vesztette el, és hátralévő évtizedeit, amelyekben valójában igen bizonytalan a szerencse. A költemény Hannibálhoz, Scipióhoz és Petrarcahoz hasonlítja az elhunyt Sidney-t, majd az angyalokat kéri, hogy mondják el a mennyekben dicsőítését. Raleigh-nél tehát mind a neves ókori hadvezérek, mind a nagy költőelőd alakja megjelenik, majd a költemény a keresztyén mennyországból való bizakodással zárul.

Sidney barátja és kortársa, a leginkább az *Átváltozások* angolra fordításáról ismert Arthur Golding szintén megemlékezett Sidneyről. A francia Philippe de Mornay protestáns apológiájának angol fordítása elé, az Earl of Leycesternek címzett ajánlólevélben a következőket írja néhai fordítótársáról:⁶⁶

63 ASSMANN, Aleida: *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*, New York, Cambridge University Press, 2011, 29.

64 SZŐNYI György Endre: Philip Sidney és Balassi Bálint recepciója, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 93. évfolyam, 1989/5, 493–510, 495.

65 RALEIGH, Sir Walter: Sir Philip Sidney sírfelirata, ford. TÓTFALUSI István, *Magyarul Babelben*, URL: https://www.magyarulbabelben.net/works/en/Raleigh%2C_Sir_Walter-1552/Epitaph_on_Sir_Philip_Sidney/hu/30063-Sir_Philip_Sidney_s%C3%ADrfelirata Utolsó letöltés: 2025. 02. 20.

66 MORNAY, Philippe de: *A woorkke concerning the trewnesse of the Christian religion*, transl. SIDNEY, Sir Philip – Golding, Arthur, London, Apologetics, Puritans, 1587. URL: <https://archive.org/details/woorkke00morn/page/n111/mode/2up> Utolsó letöltés: 2025. 02. 21.

„...az a méltó és vitéz lovag, kegyelmes uraságod nemes rokona, Sir Philip Sidney, akinek ritka erényessége, vitézsége és udvariassága, amelyhez az igaz keresztyén vallás iránti szeretet és törődés párosult... meghalt... férfias sebesülésekben, amelyeket Fejedelmét szolgálva kapott, az elnyomottak védelmében, hogy fenntartsa az egyetlen igaz Katolikus⁶⁷ és Keresztyén Vallást... a nyílt mezőn, katona módjára, a legtisztelietreméltóbb halálban, amit csak kívánni lehet, és ami a legjobban illik egy Keresztyén Lovaghoz, amellyel méltán szerzett magának halhatatlan hírnevet az istenfélők között, és hagyott utánpótlásra méltó példát az ő hivatását gyakorlóknak.”⁶⁸

Golding emlékezetében tehát Sidney erényes volt, vitéz és udvarias, „az igaz keresztyén vallás iránti szeretet és törődés” birtokosa. Halála pedig „férfias sebesülések” miatt következett be, „amellyel méltán szerzett magának halhatatlan hírnevet”. A *költészet védelmében* és az *Astrophil és Stella* szerzője tehát nem csupán „udvari ember” volt, de a keresztyén hősök „utánpótlásra méltó” példája is. Az eddigiekből kirajzolódó Sidney-kép akár Shakespeare Adonisának programadója is lehetett volna, az az idol, amely Adonis szeme előtt lebegett, amikor mindent maga mögött hagyva vadászni sietett. S talán az is volt, amennyiben az aktív formálódásban lévő Sidney-kultusz meglehetősen erős jelenléttel bírt annak az Angliának a kulturális terében, amelyben a *Venus és Adonis* íródott.

Más műfaj keretein belül, a pásztori tájak mitikus világát felidézve emlékezik Sidney-re Edmund Spenser elégiája, az *Astrophel*. Az 1595-ben, a *Colin Clout Come Home Again* című kötetben megjelent költemény természetesen Sidney szonettciklusának címére reagál, míg cselekményének egyes mozzanatait, valamint szimbolikus képei több ponton is összekapcsolhatók Shakespeare *Venus és Adonis*ával. Az *Astrophel* hasonló történetet mesél el, mint a *Venus és Adonis*, s ez, annak fényében, hogy a csatában elhunyt Sidney haláláról emlékezik meg, érdekes tanulságokhoz vezethet. Spenser szépséges Astrophel pásztor volt, aki nádsípján gyönyörűséges dalokat költött azokról, akiket szeretett. A pásztorok büszkéek voltak rá, a lányok virágokkal és gyümölcsökkel kedveskedtek neki. Ő azonban csak Stella után sóhajtozott, akinek szépsége Venusével vetekedett. Astrophel jeleskedett a sportokban, minden versenyben győzött, kedvese szolgálatába ajánlotta magát, és nem csupán szavakkal, de különféle bátor tettekkel mulattatta. A vadászatot azonban mindenek fölött szerette, olyannyira, „[h]ogy minden mezőn és

67 Ebben a protestáns apológiához szánt előszóban a „katolikus” szó „egyetemes” értelemben értendő.

68 „...that right worthy and valiant Knight, your good Lordship's noble kinsman Sir Philip Sidney, whose rare virtue, valour, and courtesy, matched with equal love and care of the true Christian Religion... died... of manly wounds received in service of his Prince, in defence of persons oppressed, in maintenance of the only true Catholick & Christian Religion, among the noble valiant and wife, in the open field, in martial manner, the most honourable death that could be desired, and best besecming a Christian Knight, whereby he hath worthily won to himself immortal fame among the godly and left example worthy of imitation to others of his calling.” Saját fordítás. Az angol nyelvű idézetnél a szöveget modern helyesírással adtam meg. GOLDING, Arthur: The Epistle Dedicatorie, in MORNAY: i. m., *3.

messzi erdőn / Azt kereste, hol élnek legbősegebben a kegyetlen vadak”.⁶⁹ Ügyessége fűtötte ambícióit, hogy idegen földre menjen „úrnője nevét és saját hírnevét felemelni”.⁷⁰ Ám talán épp ez, a dicsőség iránti vágya volt az a hübrisz, amelyről Spenser nem túl burkoltan moralizálva megjegyzi: „Mi szükség a veszélyt külhonban leküzdeni, / Mikor körülöttünk is itt lakozik?”⁷¹ Astrophel aztán idegen földön, vadászbalesetben hal meg, egy vadkan sebesíti meg: a sűrű erdőben barangolva egy egész kondára talál, és olyan ügyesen manőverezik a hálójával, hogy egy egész kis csapatot sikerül foglyul ejtenie. Ám saját testi épségére nem ügyelve mohón közéjük szúr, hogy megölje a vadakat, és bár sokat megsebesít, az egyik felbőszült állat ellene fordul, „és vérhez szokott könnyörtelen fogával / nekiugrott a combjának”.⁷² Astrophel sebesülése olyan súlyos, hogy a földre zuhan, az állatok pedig kimenekülnek a háló alól. Néhány arra járó pásztor találja meg, akik már nem tudnak rajta segíteni. Elviszik karjukon Stellához, aki zokogva siratja. Mikor meghal, Stella lelke is rögtön utána száll, az istenek pedig megsajnálják őket, és a halott szerelmeket piros-kék virágokká változtatják, egy-egy csillaggal a közepükben.

Spenser elégiája az ovidiusi örökségből táplálkozik, amennyiben az Adonis virággá változásának egy variációját jeleníti meg.⁷³ A lőtt sebe miatt elhunyt Sidney-re egy az időtlen pásztori tájakon élő ifjú alakjával emlékezik a költő, akit azután a fenevad terít le örökre. A vadkanvadászat így, sajátos körülményeivel és mozzanataival a hőssé válás folyamatának, a vadkan általi halál pedig a hősi halál, a dicső harcban legyőztetés támogatásának kora újkori példáját állítja elénk. Az irodalmi emlékmű sajátos példája Spenser költeménye, amely a vadkannak a mítoszok korából származó többletjelentéssel bíró alakjával Sidney-t is a mitikus hősök közé emeli.

O’Connel tanulmánya megjegyzi, hogy Spensernél nincs utalás Marsra, amellyel elkülönül más, Sidney-ről megemlékező elégiáktól, pedig, mint mondja, a háború istenére történő utalás az *Astrophel*-ben is szép elismerése lett volna Sidney harci teljesítményének.⁷⁴ Nézetem szerint azonban Spensernél is jelen van a Marssal folytatott küzdelem, mégpedig a vadkan szimbolikus képében. Ha a fenevad nem is magával a háború istenével azonos, szorosan hozzá kapcsolható. Mars az eredeti mitológiai történet egyik változatának is része, amennyiben a féltékeny Ares (Mars) vadkan képében támadja meg Adonist. S Ronsard *Adonis*-ában is, amely Spenser forrásául szolgált, Mars kéri meg Dianát, hogy egy olyan vadkant küldjön Adonis ellen, mint amilyen ellen

69 „That every field and forest far away, / He sought, where salvage beasts do most abound,” Spenser költeményénél az idézetek saját fordításaim, a sorszámok a továbbiakban a költemény megfelelő sorait jelölik. SPENSER, Edmund: *Astrophel: A Pastoral Elegie upon the death of the most Noble and valorous Knight, Sir Philip Sidney*, in SÉLINCOURT, Ernest de (ed.): *Spenser’s Minor Poems*, Volume 1., Oxford, Clarendon Press, 1910, 80–81.

70 „His mistresse name and his own fame to raise.” Uo., 88.

71 „What need perill to be fought abroad, / Since round about us, it doth make abode?” Uo., 89–90.

72 „And with fell tooth accustomed to blood, / Launched his thigh” Uo., 118–119.

73 O’Connell szerint Spenser közvetlen forrása Ronsard *Adonis*-a volt, ám a szakirodalom Ronsard fő forrásaként is Ovidiust jelöli meg.

74 O’CONNELL, Michael: *Astrophel: Spenser’s Double Elegy*, *Studies in English Literature, 1500-1900*, Volume 11, 1971/1, 27–35, 29.

Atalanta és Meleagros küzdött, azaz olyat, mint a kalüdóniai vadkan. Amit O'Connell figyelmen kívül hagy, az az, hogy a vadkanvadászat szimbolikája a költemény közvetlen forrásainál korábbra, a hősök koráig nyúlik vissza, és Astrophel mitikus tájakon való megjelenése, egy gazdag jelentéshalmazzal rendelkező állat általi megsebesítése összekapcsolja őt a mitikus hősökkel, Odüsszeusszal és a többi bátor görög harccsal. Egy olyan kultúra örökségébe vezeti be az elhunytat, amelyben a háborúban elesettekről a sírvers azt mondja: Arész ölte meg;⁷⁵ amelyben az istenek gyakran állat alakjában láto- gatják meg a halandókat, hol szerelmes, hol pusztító célzattal, s amelyben a háború istenének kvalitásai igen sokszor a vadkan képében sűrűsödnek össze.

Mindez újfajta nézőpontot ad Shakespeare Adonisának motivációit kutatva. A szerelemhez nem értő vagy az az iránt közömbös ifjú mellett kirajzolódik egy a dicsőséget és a hírnevet áhító, a férfitársadalomba belépni készülő fiatal férfi alakja. Ez az Adonis vitézien akar küzdeni, dicsőségre és olyasfajta hírnévre vágyik, mint amilyen a halott Sidney-é, akinek bátorsága Anglia-szerte ismert. Hasonlóképp gondolkodik Shakespeare költeményéről Farrel, akinek tanulmánya szintén Adonisnak a vadászattal, valamint a halállal való kapcsolatát vizsgálja. Farrel Adonist mitikus vadászként azonosítja, aki egyenesen „megszállottja” a vadászatnak, „mestergyilkossá” akar válni. A vadkan Farrel olvasatában nem eszköz, hanem cél, az ifjú „végső ellenfele... maga a halál”.⁷⁶ A tanulmány éleslátón mutat rá, hogy a költemény a „halandóságot és a gyászt” tematizálja, miközben „a halhatatlanságról szóló döntő fantáziákat” mutat be,⁷⁷ és arra a következtetésre jut, hogy Adonis egyfajta „apoteózis” után áhitozik. Az eddigiekben elemzett, a hősiességről, a hírnévről és az emlékezetéről felvonultatott folyamatok és eszmék tükrében azonban Adonis vadkanvadászat iránti vágya inkább értelmezhető a hírnév és a posztumusz emlékezet iránti vágyként; fő célja nem a halál misztériumának legyőzése egyfajta elvont értelemben, hiszen azt megtehetné többek közt a Venus által javasolt módon, utódok nemzése által is.⁷⁸ Célja és ambíciója maga a hősiesség és a hírnév, valamint az ezekből következő, „örökké tartó” emlékezet. Mindezek megjelenítője a vadkanvadászat, amellyel kivívhatja helyét a férfiak társadalmában, de ennél többet is elérhet: örökké emlékezetessé teheti nevét, a hősök sorába kerülhet.

75 Az archaikus görög síremlékek egyik legszebb és legismertebb példája az athéni Archeológiai Múzeumban kiállított kurosz, Kroisos síremléke. A csatában fiatalon elhunyt hős szobra, egy festett kurosz egyben maga a síremlék, amelynek talapzatán sírvers is olvasható. A sírvers így emlékezik Kroisosra: „Állj meg a holt Kroisos sírjánál könnyeket ejtve, mert a csatán legelől verte le véres Arész.” (SZILÁGYI János György fordítása.) Kroisos síremlékének szép és részletes elemzését olvashatjuk a következő tanulmányban: NAGY Árpád Miklós: Kroisos: Egy athéni ifjú síremléke, *Ókor*, 6. évfolyam, 2007/1-2, 24–34.

76 FARREL, Kirby: Love, Death and the Hunt in Venus and Adonis, in Uó.: *Play, Death, and Heroism in Shakespeare*, Chapel Hill, North Carolina, The University of North Carolina Press, 1989, 117–130, 117.

77 Uo., 371.

78 Venus a költemény több pontján érvel a kora újkorban toposzként számontartott érveléssel, miszerint a halandó utódaiban is túlél, gyermekek nemzése által győzi le a halált. Pl. „S így a halál ellenére túlélsz, / Hiszen képmásod még él,” „And so in spite of death thou dost survive, / In that thy likeness still is left alive.” SHAKESPEARE: i. m., 171–174.

A hírnévhez pedig három feltétel szükséges: figyelemre méltó cselekedetek, hogy azokat valaki rögzítse, s így a későbbi generációk emlékezhessenek.⁷⁹ A tettek feljegyzése különféle képp történhet, mint ahogy halottainkra is számos módon emlékezhetünk. Sidney köre elsősorban az irodalmi emlékezet emelt kultuszt, de az emlékezésnek természetesen számos más módja is volt Shakespeare Angliájában, amelyek szimbolikus képekkel erősen hatottak a korabeli gondolkodásra. A következőkben ezeket veszem sorra röviden, utolsó lépésként a tanulmány legelején idézett shakespeare-i sorok értelmezése felé.

Síremléken innen és túl

A reformáció előtti Angliában a halottakra való emlékezés részét jelentették a temetési misék, a gyászmisék, amelyeket harminc nappal a temetés után, valamint minden évben a halál évfordulóján mondtak. Hasonlóképp fontos szerepe volt a halottak lelki üdvéért mondott közbenjáró imáknak vagy a fogadalmi gyertyáknak.⁸⁰ Mindez a 16. század közepén, a protestantizmussal megváltozott; az emlékezés másfajta módozatai kerültek előtérbe, sok addig megszokott rítus és szokás is átalakult. Az újjá formálódó rendszerben az első és legfontosabb lépés az volt, hogy az elhunyt megfelelő temetést kapjon. Ám megszűntek az ilyenkor hagyományosan az elhunytak lelki üdvéért mondatott misék, valamint a purgatóriumban szenvedő lelkék üdvéért mondott imák, hiszen a középkori hitvilágtól eltérően, magának a purgatóriumnak a léte is megkérdőjeleződött.⁸¹ A halottakról és a halál utáni történeésekről való gondolkodás addig biztonságosnak érzett vallási keretei változóban voltak, s ez is része lehetett annak a változásnak, ami az emlékezet konkrétabb, földi formáira, elsősorban a templomokban és a sírkertekben elhelyezett síremlékekre helyezte a hangsúlyt.⁸² A temetések erős vizuális elemekkel rendelkeztek, úgy mint az „emléktárgyként szétosztott kesztyűk, sálak és gyászgyűrűk, valamint a szegényeknek való adományok”, vagy az örökzöldek, amelyekkel a templomokat díszítették.⁸³ A temetés egyúttal a halálon túli reputáció megalapozásának is a kezdő lépése volt,⁸⁴ s egyben szokás volt az elhunytat dicsérő költeményeket a halottas kocsihoz tűzni. Ezeket a költeményeket azután összefűzve publikálták is. Amint arra Keith is rámutat, a protestantizmus beköszöntével a síremlékek szerepe nem az elhunytak lelki üdvéért való közbenjárást, könyörgést szolgálta, sokkal inkább a megemlékezésre helyezte a hangsúlyt. A templomokban és a sírkertekben megsokasodtak a neveket, címeket is tartalmazó sírkövek, és a templomhajókban is egyre több síremlék, faragott kőszobor, megmunkált réz emléktárgy, festett fafigura, emelkedett. S ami korábban nem volt jellemző: sokan már életükben elkészítették saját

79 ASSMANN: i. m., 29.

80 KEITH: i. m., 242–243.

81 A 16. századi, a purgatórium létéről lefolytatott angliai hitvitákról részletesebben olvashatunk FABINY Tibor 2022-ben megjelent *Eretnékek vagy Mártírok?* című könyvében, amelyben hosszabb magyar nyelvű részletet is közöl John Frith „A purgatóriumról: Felelet Morus Tamásnak” (1532) című értekezéséből.

82 KEITH: i. m., 245.

83 Uo., 244.

84 Uo.

sírköveket, s a síremlékeken is egyre inkább előtérbe került az elhunyt egyéniségének vagy érdemeinek megrajzolása.⁸⁵ Mi több, a felsőbb osztályokhoz tartozók síremlékein egyre terjedelmesebb sírversek jelentek meg.⁸⁶

A folyamatot nem mindenki figyelte osztatlan lelkesedéssel. Sir Thomas Browne, 17. századi orvos és polihisztor *Religio Medici* című, a korban bestsellernek számító művében kétségre vonja, szüksége van-e egyáltalán világi emlékezetre a keresztyén embernek: „De a keresztyén halhatatlanság elégségesége meghíúsít minden földi dicsőséget, és bármelyik halál utáni állapotra jussunk, az ostobasággá teszi a posztumusz emlékezést.”⁸⁷ Habár Browne e nézetével többek hitének adott hangot, más nézetek is erősen jelen voltak a köztudatban. Keith megfogalmazásában, a protestáns Angliában a posztumusz emlékezet és a hírnév iránti vágy megfért a Krisztusban hívők öröklétbe vetett hitével.⁸⁸ Ám az elhunytakra emlékezés nem szorítkozott az elégiákra, sírversekre, síremlékekre: az eltávozott képmásának megörökítése érdekében létrehozott portrék az új hitrendszerbe is illeszkedtek, biztosították, hogy az elhunyt vonásai tovább élhessenek. Az úri házakban az ősről, családfőkről készült nagyalakú portrék nem annyira vagy nem csupán a múltra, az elhunyt életére történő visszatekintést szolgálták, de a jövőnek hirdették az elhunyt hírnevét.⁸⁹ Az egyik legkiválóbb példa a portrénak a korban játszott emlékezeti szerepére az az 1509 körüli, a firenzei szobrász, Pietro Torrigiano által készített festett terracotta büszt, amely VII. Henriket ábrázolja, s vonásaihoz a mintát az elhunyt király halotti maszkjáról vette a művész. A büszt ma Kensingtonban, a Victoria és Albert Múzeumban látható.⁹⁰ Az elhunyt valódi vonásait őrző festett idol a hírneves férfiú emlékeztét az örökkévalóság, de legalábbis hosszú évszázadok számára őrzi meg a művész keze munkája nyomán.

Mindezen folyamatok termékeny háttérrel biztosítanak a *Venus és Adonis* értelmezéséhez, különösen az eddig elemzett, hírnév utáni vágy fényében. Ismét idézzük fel Venus szavait, aki elkeseredésében kifakad Adonisra:

„Fúj, élettelen képmás, rideg, érzéketlen kő,
Kipingált idol, tompa, halott kép,
Szobor, mely csak a szemnek elég
Férfi-szerű, de nem asszony szülte.”⁹¹

Az istennő a dicsőségre és hírnévre törő, a hősiességben az Odüsszeuszhoz és a Sidney-hez hasonló harcosokat, vadkanvadászokat követni akaró Adonishoz beszél, és ebben a per-

85 Uo., 245–249.

86 Uo., 250.

87 „But the sufficiency of Christian immortality frustrates all earthly glory, and the quality of either state after death, makes a folly of posthumous memory.” (Saját fordítás.) BROWNE: i. m., Chapt. 5, §12.

88 KEITH: i. m., 241.

89 Uo., 251.

90 TORRIGIANO, Pietro: *King Henry VII, Portrait Bust, 1509-1511 (made)*, URL: <https://collections.vam.ac.uk/item/O8858/king-henry-vii-portrait-bust-torrigiano-pietro/> Utolsó letöltés: 2025. 04. 01.

91 SHAKESPEARE: i. m., 211–214.

spektívában mondandójának haragos tónusa a harci virtust a szerelem elé helyező ifjúnak szól. Azt a fiatal férfit szidalmazza, aki társaival a vadászat során harci ügyességre tesz szert, aki nem neki a szerelem istennőjének, hanem Marsnak, Arésznek hódol, ám akinek emiatt jussa jó esetben egy a hírnevét hirdető síremlék vagy költemény, hiszen a háború istene nem kíméli a hősként harcolókat, s a hírnévnek nem akadálya a halál. Venus számára, aki megérzések és látomások alapján előre látja Adonis korai végét,⁹² az ifjú nem tud partner lenni, hiszen szinte már életében önmaga síremlékét építi: csak olyan tevékenységet akar végezni, amellyel vitézségét bizonyíthatja, s ezzel dicsőséget szerezhet. A „férfi sorsa, hogy harcos”,⁹³ és „egy ifjú halála nem pusztán tragédia, hanem a *condition humaine* beteljesedése”.⁹⁴ Venus azonban nem egy korán elhunyt hőst akar, akire majd büszkén és áhítattal emlékszik az utókor, hanem hús-vér Adonist, aki talán „rózsa-láncra verve” marad mellette, mint korábban Mars, és akinek képmását utódaiban csodálhatja akkor is, amikor a halandó ifjú már nem él. Adonis azonban idő előtt meghal, megöli a felbőszült vadkan, s Adonis ezzel a mitikus időben él tovább.

ABSZTRAKT

Adonis mint síremlék Shakespeare Venus és Adonis című költeményében

Tanulmányom Shakespeare *Venus és Adonis* című költeményében a mű címadó szereplőinek a szerelemhez, a halálhoz, a hősiességhez és az emlékezethez fűződő viszonyát vizsgálja, egy ritkán elemzett szöveghelyből kiindulva, amelyben az istennő „festett idolként” és „érzéketlen kőnek” nevezi az ifjú Adonist. A szerelmet a vitézség elé helyező, az emlékezet legmegfelelőbb módjának pedig az utódokban való továbbélést tekintő Vénusz, valamint a hősiességet és a hírnevet előnyben részesítő Adonisz között ellentét feszül. Ezt a konfliktust szimbolikus képek közvetítik, amelyek nem csupán a mitológiai történet világára, de az Erzsébet-kor változó vallási és kulturális közegére is reflektálnak, különös tekintettel a halottakról való megemlékezés új formáira. A tanulmányban fokozatosan bontakozik ki az Adonis haláláról való megemlékezés egy lehetséges módja, a katonai dicsőség utáni vágy és az istennő dorgáló szavainak összefüggésében.

Kulcsszavak: *Shakespeare, Venus, Adonis, halál, hősiesség, emlékezet, ikonográfia*

92 Uo., 671–672.

93 NAGY: i. m., 26.

94 Uo.

ABSTRACT

Adonis as a Tomb Effigy in Shakespeare's Venus and Adonis

The focus of this paper is on how the protagonists of Shakespeare's epyllion, *Venus and Adonis*, relate to the themes of love, death, heroism, and memory. The analysis begins with a rarely quoted passage in which Venus rebukes Adonis for being like a „painted idol” and a „senseless stone.” There is a sharp contrast between the views of the two characters: Venus prioritizes love over valor and believes that the best way to be remembered is through having offspring, while Adonis seeks military glory and fame. This conflict is mediated through symbolic images that reflect not only on the world of mythology but also on the changing religious and cultural context of the Elizabethan era, particularly the new ways of commemorating the dead. The paper explores how Adonis's desire for heroism and Venus's words of rebuke reveal a potential approach to commemoration.

Keywords: Shakespeare, Venus, Adonis, death, heroism, remembrance, iconography